

Michel Husson:

Efter den gyllene tidsåldern: Om *Senkapitalismen*

Den nya utgåvan av Ernest Mandels **Senkapitalismen** som en del av Versos *Klassiska serier* ger oss tillfälle att göra en översikt av den aktuella debatten. Denna kommentar har dock inte som mål att vara en systematisk diskussion. Den genomförs snarare av eget intresse, som har bestått av att fördjupa mig i Mandels *magnus opus*, inte i syfte att ge ett postumt försvar och förklaring, utan som en inbjudan till kritisk bedömning och förkovran. Detta är också det bästa sättet att fortsätta den öppna marxistiska tradition och metod som Mandel var så hängiven.

Den centrala tesen i **Senkapitalismen** sammanfattas så här, alldeles i början av sista kapitlet:

Senkapitalismen är den epok i det kapitalistiska produktionssättets utvecklingshistoria, där motsättningen mellan produktivkrafternas tillväxt och de åldrande kapitalistiska produktionsförhållandena antar explosiv form. Denna motsättning utlöser en generaliserad kris för de kapitalistiska produktionsförhållandena.¹

Mandels verk skrevs mellan 1970 och 1972, och tesen måste alltså sättas in i den tidens sammanhang. Samhällsrevolten 1968 hade redan ägt rum men den första allmänna recessionen 1974-75 låg fortfarande i framtiden. Mandels påstående var alltså inte en enkel observation utan till stor del en förkänsla. Man talade visserligen om kapitalismens kris men oftast i form av civilisationens allmänna kris. USA hade drabbats av en maktkris, med en mycket markerad svängning i cykeln 1967, slutet på dollarns konvertibilitet som Nixon tillkännagav 1971, och givetvis det imperialistiska invasionskriget i Vietnam. Men slutet för expansionen och övergången till en lång period av svag tillväxt och uppkomsten av massarbetslöshet var inte en del av de ekonomiska framtidsförutsägelseerna. Kritiken mot kapitalet var direkt social och politisk, och för resten räckte det att förkunna att "Cheferna kan betala". Socialismens aktualitet stod återigen på dagordningen, men i viss mening var det kapitalismens ekonomiska framgångar som gjorde övergången till ett annat sätt att organisera samhället rimligt. Så det faktum att de antikapitalistiska åsikterna senare tappade mark lika mycket som tillväxttakten är inte fullständigt paradoxalt.

Profetior

Den profetiska aspekten på Mandels arbete ger en första ledtråd för denna omläsning. Hans motståndare brukade skämta, att om man alltid förutsade en kris så skulle man givetvis få rätt till sist. Men motsatsen till dessa gladlynta gliringar stämmer inte: välmentade personer har sedan ett kvarts sekel lovat att krisen är slut, men tiden går och verkligheten har inte besannat deras charmerande optimism. Vårt mål är dock att återskapa det intellektuella och politiska klimat som rådde under den tidigare generationen. Det är således inte ovidkommande att erinra om hur självklart det för 30 år sedan var att slå fast kapitalismens överlägsenhet, och dess förmåga att övervinna sina motsättningar. I sin bok **The Second Slump** [Den andra nedgångsperioden] njuter Mandel av att citera diverse av dåtidens auktoriteter, som Samuelson, som sa "genom att på lämpligt sätt stärka valuta- och finanspolitiken kan vårt system med blandade företag undvika hög- och lågkonjunktursens överdrifter och se fram mot en hälsosam fortlöpande tillväxt." 1969 skrev Harrod i sin lärobok **Money**

¹ Ernest Mandel, *Senkapitalismen, del 2*, på marxistarkiv.se, s 163.

[Pengar] att en tämligen ”full sysselsättning nu bör betraktas som ett institutionellt drag i den brittiska ekonomin.”² I *L'équilibre et la croissance économique* [Jämvikt och ekonomisk tillväxt] från 1970 gick Stoleru ännu längre: ”Det har ofta sagts att det, med tanke på de framsteg som gjorts vad gäller statliga tekniker för krisbekämpning, inte längre skulle kunna äga rum en kris som den Stora depressionen. Trots att dessa påståenden kan verka alltför självsäkra, så saknar de inte grund.”³

Det går inte att skilja förutsägelser från vare sig deras metoder eller deras grundläggande antaganden. Även om Mandels förutsägelser var omoderna så gjorde han dem inte av en tillfällighet, och inte heller hade de sin grund i en systematisk katastrofsyn. Det är därför det kan vara lämpligt att gå tillbaka lite längre i tiden, som Mandel själv uppmanar oss att göra. I sitt förord till den tyska utgåvan förklarar han att projektet att skriva **Senkapitalismen** härrörde ur hans missnöje med kapitel 14 i sin **Marxismens ekonomiska teori**, [på marxistarkiv.se].

Detta kapitel utarbetades 1961, och kallas ”Den kapitalistiska nedgångsperioden”, och förtjänar en viss diskussion. Det analyserar monopolkapitalismen efter kriget, med speciell betoning av staten, inflationen och deras funktion att finansiera ackumulationen. (Mandel talar till och med om ”överkapitalisering”.) De statliga ingripandena kan göra att ”de cykliska svängningarna [tenderar] att bli mindre”, men med motsägende resultat eftersom de leder till inflation. Vad gäller ”välfärdsstaten” så begränsas dess utveckling av de effekter den har på profitkvoten, i så måtto som en fördelningsspolitik till förmån för löntagarna ”skulle tendera att öka den lön som ligger på existensminimum, de ’element som betraktas som historiskt nödvändiga’ i denna lön, och då inte som resultat av en ökad arbetsproduktivitet utan genom en *verklig* omfördelning av den samhälleliga inkomsten, det vill säga genom en *avsevärd minskning av profitkvoten*.”⁴

Neokapitalismen

Så tidigt som 1962 tog Mandel hänsyn till efterkrigstidens landvinningar, som han kallade ”neokapitalism”. Det tydligaste uttrycket för hans uppfattningar finns i de föreläsningar han 1963 gav vid det franska Parti Socialiste Unifié (PSU) skola, och vilka senare gavs ut som **Introduktion till marxismens ekonomiska teori**. Där åberopar sig Mandel på Kondratieff, och tillägger: ”Den ’långa period’ som började med andra världskriget och som vi ännu befinner oss i – låt oss säga cykeln 1940-64 eller 1940-70 – karaktäriseras däremot av expansion.” Den möjliggjorde ”en fortlöpande höjning av arbetarnas levnadsstandard.” Detta relativt nya sätt för kapitalismen att fungera härrör ur en speciell gestaltning som framförallt tar formen av ökande statliga ingripanden i det ekonomiska livet. Till stor del hade detta nödvändiggjorts av det kalla kriget och mer allmänt av den utmaning mot kapitalismen som ”de icke-kapitalistiska krafterna” utgjorde.⁵

Denna fortlöpande expansion hade också en materiell bas, nämligen effekterna från en ”ständig teknologisk revolution”. I och med den militära forskningens och utvecklingens oproportionerligt stora roll styrs den inte längre av den cykliska utvecklingstakt som Schumpeter beskrev i sin **Business Cycles** [Affärscykler] (New York 1939). Ur denna synvinkel utgör kapprustningen en ”stark stimulans för en forskning som fortgår utan avbrott och praktiskt taget utan ekonomiska begränsningar”. Denna teknologiska revolution får till resultat att tiden för ”det fasta kapitalets

2 Paul Samuelson, *Economics*, New York 1958, s 360, och Roy Harrod, *Money*, London 1969, s 188, båda citerade i Mandel, *The Second Slump: A Marxist Analysis of Recession in the Seventies*, London 1978, not s 9.

3 Detta citat finns inte med i den engelska upplagan. L Stoleru, *L'équilibre et la croissance économique*, Paris 1970, citerad i Mandel, *La crise*, Paris 1985, not s 10.

4 Mandel, *Marxismens ekonomiska teori*, på marxistarkiv.se, s 351, 353.

5 Mandel, *Introduktion till marxismens ekonomiska teori*, på marxistarkiv.se, s 27-28.

förnyelse” minskar, och att cyklernas längd och svårighetsgrad minskar. Bland de tillgängliga anti-cykliska politiska åtgärderna nämner Mandel också den allt större del av nationalinkomsten som utgörs av sociala utgifter. Denna uppskjutna lön ”förhindrar en alltför snabb och kraftig sänkning av nationalinkomsten om en kris skulle inträffa.”⁶

De nya åtgärderna, huvudsakligen de militära utgifterna, ledde till en tendens till ständig inflation. Den härrörde också ur monopolens agerande, som skapade en stelhet i prisbildningen. Ekonomiska förhandlingar och inkomstpolitik bidrog också till att de cykliska svängningarna minskade och att man undvek lönekrav under ”*den enda fas i cykeln då maktförhållandena mellan klasserna är till arbetarnas förmån*”. Slutresultatet blev en cykel ”där lönernas relativa andel av nationalinkomsten tenderade att ständigt sjunka.”⁷ Därmed var ramarna fastslagna. De utvecklades på ett mer systematiskt sätt i en artikel om ”Neokapitalismens ekonomi” som publicerades 1964 i *The Socialist Register*.

Detta perspektiv tillät Mandel att analysera den ”långa vågens” grunder och på samma gång förutse dess nära förestående slut. I Mandels system är begreppet neokapitalism raka motsatsen till teorierna om att kapitalismens motsättningar hade upphört. Den text som på bästa sätt förenar logiken i denna prognos är de teser om ”världsrevolutionens nya uppsving” som Mandel skrev, och vilka antogs av Fjärde internationalens nionde kongress 1969:

[D]e revolutionära marxisternas... övergripande analys av orsakerna till den långa perioden av imperialistisk expansion ligger i linje med den allmänna marxistiska teorin...

Denna marxistiska analys drog tre slutsatser: för det första att de viktigaste drivkrafterna bakom den långvariga expansionen successivt skulle ta slut, och på så sätt leda till en allt intensivare konkurrens mellan imperialisterna; för det andra att den försiktiga tillämpningen av keynesianska metoder för att motverka recessionen skulle leda till en världsomfattande ökning av inflationen och en ständig urholkning av valutornas köpkraft, som till sist skulle orsaka en mycket allvarlig kris för det internationella valutasystemet; och för det tredje att dessa två faktorer tillsammans skulle ge upphov till begränsade recessioner och få den ekonomiska utvecklingen att luta åt en allmän recession inom den imperialistiska ekonomin. Denna allmänna recession skulle förvisso skilja sig från den stora depressionen 1929-32, både vad gäller omfattning och varaktighet. Icke desto mindre skulle den drabbar alla imperialistiska länder och vara betydligt djupare än de senaste 20 årens recessioner. Två av dessa förutsägelser har slagit in. Den tredje ser ut att göra det på 70-talet.”⁸

Denna text förtjänar beundran, eftersom den föregick recessionen 1974-75. Vi kan se att den var en i en lång rad arbeten som ägnades en studie av den konkreta kapitalismen, så den kan inte anklagas för en ständig katastrofsyn. Tvärtom kunde Mandels tänkande kring neokapitalismen verka icke ortodox för anhängare till en dogmatisk version av marxismen, som hindrade dem att ta hänsyn till förändringar av kapitalismen och följaktligen från att bara citera Mandel.

Löner

Analysen av den långa vågen efter kriget för oss till frågan om ökningen av reallönerna. Hur går det att passa in den i en marxistisk analys? I Mandels verk är utgångspunkten en kritik av ”teorin” om absolut utarmning som i synnerhet utvecklades av stalinistiska ekonomer på 1950-talet. Frågan blir om kapitalismen kan öka arbetarnas reallöner på ett varaktigt sätt, eller rättare sagt i vilken mån den kan ge löntagarna hela eller en del av vinsterna från den ökade produktiviteten. Denna fråga är

6 *Ibid*, s 28, 29, 32.

7 *Ibid*, s 36.

8 ”World Congress of the Fourth International: Documents”, *Intercontinental Press*, vol 7, nr 26, 14 juli 1969, s 673.

uppenbarligen helt central. Erfarenheterna efter kriget visar att svaret måste vara ja, vilket tabell 1 visar (sammanställd utifrån franska data, som på intet vis är ovanliga). Under perioden 1946-76 såg man en genomsnittlig årlig ökning av reallönerna på 4,5%, och de gick alltså upp 280% på 30 år, medan den genomsnittliga årliga ökningen av reallönerna under resten av seklet var 1,7%.

	Tabell 1 Löner och produktivitet⁹	
<i>Period</i>	<i>Reallönernas tillväxt</i>	<i>Produktivitetsökning</i>
1896-1938 (42 år)	30% (0,6% per år)	100% (1,6% per år)
1946-1976 (30 år)	280% (4,5% per år)	400% (5,5% per år)
1976-1996 (20 år)	40% (1,5% per år)	60% (2,5% per år)
1896-1996 (100 år)	530% (1,9% per år)	1250% (2,6 per år)

Det är därför Mandel med rätta betonar att det fanns en ”tendens för arbetarnas levnadsstandard att öka”. Betyder det att efterkrigstidens kapitalism på ett uppenbart sätt får den marxistiska teorin att komma på skam? Om vi återvänder till Marx så visar det sig att frågan inte är helt ovidkommande. Vi kan till exempel hitta följande kategoriska uttalande i **Kapitalet**: ”Men när arbetets produktivkraft stiger, blir arbetskraften, som vi har sett, ständigt billigare, medan mervärdekvoten växer, t.o.m. om reallönen samtidigt stiger. Arbetslönen ökar aldrig i samma grad som arbetets produktivkraft.”¹⁰ Men denna mening skrevs på ett annat sätt i den franska utgåvan, som Marx kontrollerade personligen, och inskränks där till ett banalt uttalande: ”Genom att göra existensmedlen billigare, minskar också arbetsproduktivitetens utveckling arbetets pris.”¹¹ I en fotnot till den franska utgåvan i den ansedda ”La Pléaïde”-serien, menar Maximilien Rubel att denna skillnad utgör ett klagande av tanken att mervärdekvoten ökar trots att arbetarnas köpkraft ökar.

Detta är inte bara marxologi. Marx tvekan väcker frågan om den franska regleringsskolans begrepp ”fordism” är motsatsen till Marx uppfattning på denna punkt eller ej. Det finns många skäl att tro att det var detta schema Marx tänkte på. Marx teoretiserade med andra ord vanligtvis utifrån en modell av kapitalismen som är oförenlig med att reallönerna ökar samtidigt som arbetsproduktiviteten ökar. Om det stämmer så hade han fel, även om detta misstag inte skulle ifrågasätta teorins övergripande sammanhang. I själva verket finns Marx mest djupgående diskussion i en text som har beskrivits som ett publicerat kapitel i **Kapitalet**. Här finns ett jämförbart påstående:

Men som vår undersökning av den kapitalistiska produktionsprocessen har visat, är det fullständigt sant att det – alldeles fränsett förlängningen av arbetsdagen – finns en definitiv tendens för arbetskraften själv att bli billigare. Det beror på priset på de varor som avgör arbetskraftens värde och utgör en beståndsdel av arbetarens nödvändiga konsumtion. Följaktligen finns det på samma gång en trend att minska den *betalda* delen av hans arbete och utöka den *obetalda* delen...¹²

Detta argument är till hälften makroekonomiskt och ganska statistiskt. Det visar visserligen att en ökad arbetsproduktivitet gör att värdet på arbetskraften minskar, men vad utlöser det för dynamik? I så måtto som Marx förkastar den ”järnhårda lönelagen” finns alltid möjligheten att arbetskraftens

9 Källa: Pierre Villa, **Un Siècle de données macroéconomique, INSEE Résultats**, Paris, nr 303-4, april 1994.

10 Karl Marx, *Kapitalet*, första boken, på marxists.org.

11 Marx, **Le Capital**, La Pléaïde, Paris 1965, Économie I, s 1111.

12 Marx, **Capital**, vol 1, s 970. [Ej hittat i svenska utgåvan- öa.]

värde kan öka genom att innefatta fler bruksvärden. Det uppstår också genast en fråga om realisering. Om mervärdekvoten ökar lika mycket som produktiviteten, då måste lönernas del och den del av marknaden som grundas på lönerna hela tiden minska. Marx tar upp just denna punkt i samma stycke, när han polemiserar mot Proudhon: ”Hur är det då möjligt för arbetarklassen att använda sin veckoinkomst, som bara består av 'salaire' [löner], för att köpa ett antal varor som består av 'salaire' + mervärde?”¹³ Hans klassiska svar är att arbetarna bara köper en del av den samhälleliga produktionen. Icke desto mindre har han i detta sammanhang rest en annan fråga: vem köper den del av den samhälleliga produktionen som motsvarar ökningen av mervärdet?

Det finns många marxistiska skrifter från efterkrigsperioden som i huvudsak kan läsas som försök att besvara denna fråga samtidigt som de åtminstone i teorin utesluter möjligheten av ökande reallöner. Mandel kritiserar helt klart teorin om absolut utarmning, och antar i **Senkapitalismen** en ståndpunkt av principiell obeslutsamhet:

Om den industriella reservarmén förblir stabil på lång sikt eller minskar, så får ökningen av arbetsproduktiviteten ett dubbelt och motsägelsefullt resultat för arbetslönens storlek: å ena sidan reducerar den värdet av varan arbetskraft, genom att de för arbetskraftens ”normala” reproduktion nödvändiga varornas värde nu sänks; å andra sidan höjer den värdet av varan arbetskraft, eftersom nya varor införlivas med existensminimum (de varaktiga konsumtionsvarorna, vars inköpspris så småningom kom att ingå i genomsnittslönen).¹⁴

Kapitel 5 om mervärdekvoten gör sedan ett misstag åt ett annat håll och åsidosätter frågan om produktivitetsökningens utveckling. Diskussionen syftar direkt på indikatorer på mervärdekvoten, som ofta är öppna för diskussion.

Mandel betonar med rätta att detta grundläggande förhållande beror på arbetslöshetens storlek, uppfattad som ett tecken på de samhälleliga styrkeförhållandena och bara i andra hand på ackumulationstakten. Något som vi kan kalla ”den primitiva tillväxten av mervärdet” som ägde rum under de direkta efterdyningarna till Andra världskriget tilldelas dessutom en nyckelroll, som gjorde det möjligt att fylla lagret av reservlönsamhet. Inget av detta går egentligen att ifrågasätta. Men ännu en gång har frågan om reallönernas förhållande till produktiviteten försvunnit. Det är en blind fläck i Mandels analys, som får honom att förbise den helt exceptionella produktivitetsökningen efter kriget som en möjlig grund för att höja reallönerna (återigen: se tabell 1).

Om man är efterklok är detta troligen den franska regleringsskolans viktigaste bidrag, ett bidrag som Mandel inte fullt ut kunde förstå genom sitt i vissa avseenden ortodoxa sätt att närma sig frågan. Vi kan i själva verket fastställa två grundläggande kännetecken hos hans ”modell”. Det första är hans sätt att närma sig reproduktionsschemana, som är avskilt från det konkreta sätt på vilket de samhälleliga behoven tillfredsställs. Det andra är – trots att det leder till att det förs in begrepp som är främmande för den marxistiska teorin – en syn på teknologiska framsteg som starkt lutar åt ett alltmer kapitalintensivt användande av kapitalet. Dessa två sidor är hänger uppenbarligen samman.

Reproduktionsscheman

Den marxistiska traditionen har ofta använt reproduktionsscheman på ett olyckligt sätt. Enligt Mandels inledning till **Senkapitalismen**: ”Vi är av den åsikten, att dessa reproduktionsscheman [som Marx använde] inte är avpassade för... utforskningen av kapitalets rörelselagar eller kapitalis-

¹³ *Ibid*, s 971-972.

¹⁴ Mandel, *Senkapitalismen del 1*, på marxistarkiv.se, s 88.

mens historia.”¹⁵ Denna metodologiska ståndpunkt är viktig att lägga på minnet, speciellt som Mandel bryter mot den vid mer än ett tillfälle. Det påminner oss om att det finns alltför många parametrar, så att trenderna för grundläggande variabler är i det närmaste omöjliga att avgöra. Det är alltså mycket frestande att försöka minska antalet ”grader av obestämbarhet” genom att plocka med tilläggsvillkor för att skapa en deterministisk modell för kapitalismens utveckling, exempelvis genom att föra in en regel om proportionalitet mellan ekonomins två sektorer.

Sådana restriktioner har inte något verkligt berättigande, och denna sortens teoretiserande kring kapitalets dynamik och dess kriser (till och med dess slutgiltiga sammanbrott) grundar sig på specialformuleringar som är av föga intresse. Det går inte att använda matematiska simuleringar för att bevisa att en harmonisk tillväxt är förenlig med den kapitalistiska ackumulationens lagar. Dessa motsatta versioner, katastrofsyn och harmonisk tillväxt, lider av samma brist: svårigheten att inse växlingen mellan expansiva och nedåtgående långa vågor. I det ena fallet verkar det obegripligt med kriser. I det andra går det inte att förklara varför systemet inte bryter samman.

En annan kritik mot hur reproduktionsscheman används kräver att vi gör en avstickare. Vi måste avfärda den alltför förenklade åsikten att marxismen bara bryr sig om bytesvärden medan den neoklassiska teorin ger den praktiska nyttan en central roll. I själva verket kommer bruksvärdet först även inom marxismen, och de konkreta banden mellan reproduktionsschemana förutsätter en viss överensstämmelse mellan det som produceras och det som konsumeras. Marx skrev till exempel: ”För att en vara ska säljas till sitt marknadsvärde, d.v.s. proportionellt till det samhällsligt nödvändiga arbetet den innehåller, måste totalkvantiteten samhällsligt arbete, som använts för produktion av detta varuslags totala mängd, motsvara kvantiteten av hela det behov av detta varuslag som samhället har, d.v.s. av det betalningsdugliga samhällsliga behovet.”¹⁶ Denna nödvändiga överensstämmelse mellan produktionen och de konkreta varorna som ger materiell form åt de samhällsliga behoven blir ännu mer övertygande om vi resonerar dynamiskt. Då måste den (effektiva) sammanlagda efterfrågan över tid motsvara utbudet, inte bara utifrån mängden värde utan också utifrån de bruksvärden som är ”bärare” av detta totala bytesvärde. Med andra ord måste konsumtionens sammansättning vara förenlig med ackumulationens inriktning. Den övergripande reproduktionen innebär följaktligen en dialektik mellan produktion och konsumtion, som Marx då och då betonade:

Hunger är hunger, men en hunger som tillfredsställs med kokt kött, som förtärs med kniv och gaffel, är en annan hunger än den som tillfredsställs med rått kött som konsumeras med fingrar, naglar och tänder. Det är alltså inte bara konsumtionens objekt, utan också konsumtionens art som produceras av produktionen - inte bara objektivt, utan också subjektivt... Produktionen producerar alltså konsumtionen, 1) genom att skapa materialet för konsumtionen; 2) genom att bestämma arten av konsumtion; 3) genom att skapa behov hos konsumenterna av de som objekt bestämda produkterna.¹⁷

Detta är något annat än ett helt proportionellt förhållande mellan de viktigaste avdelningarna eller mellan ackumulation och konsumtion. Denna strukturella överensstämmelse måste återskapas på vart och ett av dessa områden. Utifrån denna synvinkel kan vi i Mandels verk skönja en viss ovillighet att ta itu med denna fråga, att ta hänsyn till vad som kunde ha varit nytt i masskonsumtionen av fabriksvaror. Hans åsidosättande av denna centrala tanke som den franska regleringsskolan lanserade, och som enligt min uppfattning utgör en fördjupning av Marx' analys, får Mandel att underskatta efterkrigsperiodens alldeles särskilda kännetecken.

¹⁵ *Ibid*, s 8.

¹⁶ *Kapitalet*, band 3, på marxists.org.

¹⁷ *Grunddragen*, på marxists.org.

Kapitalets organiska sammansättning

På produktionssidan finns det en röd tråd som har en viktig plats i Mandels analys. Det är tanken att en permanent teknologisk revolution med nödvändighet leder till att kapitalet får en ökad organisk sammansättning. Detta sätt att närma sig frågan är ett ganska ortodoxt sätt att tolka profitkvotens fallande tendens. I en mycket intressant text som publicerades första gången 1985 sammanställer Mandel sina viktigaste teser och gör följande sammanfattning:

Ökningen av ”kapitalets organiska sammansättning” leder till att den genomsnittliga profitkvoten tenderar att falla. Detta kan delvis kompenseras med hjälp av olika motkrafter, varav den viktigaste är att mervärdekvoten (utsagningsgraden av arbetarklassen) tenderar att öka, oberoende av reallönernas nivå (som under samma förhållanden kan öka, om det sker en tillräcklig ökning av arbetsproduktiviteten). Men i det långa loppet kan inte mervärdekvoten stiga i proportion till ökningsgraden av kapitalets organiska sammansättning, och huvuddelen av de ”motverkande krafterna” tenderar i sin tur att slås ut, åtminstone periodvis (och även i det långa loppet).¹⁸

Denna inom parentes sagt klassiska formulering är i själva verket inte tillfredsställande, och det av flera skäl. Än en gång är formuleringen av mervärdekvoten inte klar. Mervärdekvoten bestäms av förhållandet mellan reallönernas utveckling och arbetsproduktiviteten. En ökande arbetsproduktivitet sänker arbetskraftens värde vid en given reallön, men den kan också uppväga en förbättring av arbetarnas levnadsstandard utan att minska utsagningsgraden. Det finns ingen allmän lag som bestämmer om utsagningsgraden ska stiga eller sjunka: det beror på arbetsproduktivitets takt och styrkeförhållandena mellan kapital och arbete. Således måste vi skilja mellan mervärdekvotens två olika delar (reallöner och arbetsproduktivitet), och utesluta det mycket speciella fallet med reallönernas stabilitet på medellång sikt. Men så fort man gör den distinktionen så gäller samma sak för kapitalets organiska sammansättning.

Värdeförhållandet mellan konstant och variabelt kapital ökar inte nödvändigtvis i enlighet med någon allmän lag, som hänger samman med en ökande mängd dött kapital i jämförelse med levande kapital. Det finns tre orsaker till det. För det första överför det döda kapitalet sitt värde lite i taget till de varor som produceras. Det konstanta kapitalet ökar i takt med ackumulationen, men i och med detta överförande av värde som vi kan kalla avskrivning, minskar det på ett sådant sätt att den organiska sammansättningen tenderar att stabilisera sig. För att illustrera detta uttalande kan vi tänka oss en ekonomi där kostnaderna för arbete, och således det totala värdet som skapas varje år, är konstanta, mervärdekvoten är konstant, och allt mervärde ackumuleras. Om avskrivningstakten är konstant, då tenderar kapitalets organiska sammansättning att förbli konstant.¹⁹

Detta resultat är ganska lätt att förstå. I värdetermer står avskrivningsökningen i proportion till kapitalet, medan det ackumulerade nya värdet är konstant. Den första mängden ökar tills den successivt blir lika med det (konstanta) överskottet av ackumulerat kapital. Vid denna punkt ökar inte det konstanta kapitalet längre i värde, eftersom mängden värde som läggs till (ackumulation) är lika med den mängd som tas bort (skrivs av). Det går förvisso att konstruera exempel där den organiska sammansättningen ökar gränslöst. Men denna tendens uppstår som en biprodukt till andra tendenser som vi inte kan anse vara representativa för kapitalismens normala funktionssätt, till

18 Mandel, ”Partially independent variables and internal logic in classical Marxist economic analysis”, i *Social Science Information*, vol 24, nr 3, 1985, s 487-88 (återgivet i Ulf Himmelstrand, **Interfaces in Economic & Social Analysis**, London 1992).

19 Om vi kallar avskrivningstakten för ”d” och den ackumulerade delen av det nya värdet för ”m”, då har den organiska sammansättningen en tendens att gå mot det ändliga gränsvärdet m/d. Med en avskrivningstakt på 10% och en ackumulationskvot på 20% av det producerade värdet så tenderar den organiska sammansättningen att gå mot 2.

exempel en ökning av den andel av den samhälleliga produktionen som ackumuleras, eller en ständig förlängning av kapitalets livslängd, och så vidare.

Men denna slutsats verkar icke desto mindre kollidera med vår instinktiva känsla, som säger att ackumuleringen ökar kapitalets betydelse i förhållande till arbetet. Det är ett fastslaget faktum att stora produktionsanläggningar väger tyngst, men det gäller kapitalets tekniska sammansättning, och att den tillväxer innebär inte nödvändigtvis att den får en högre sammansättning i värdestermer. Den enklaste indikatorn är kapital per capita, som jämför lagret av kapital – låt oss säga maskiner – med hela arbetsstyrkan (eller det totala antalet arbetade timmar). Men, kan någon invända, en sådan syn på ”kapital”, definierad som ett lager av produktionsmedel, stämmer inte med den marxistiska teorin och är bara meningsfull inom ramen för den neoklassiska teorin. Men denna invändning är inte giltig, eftersom den blandar samman frågan om hur man mäter med kritik av ett begrepp.

Kapitalbegreppet inom den marginalistiska teorin är förvisso öppet för kritik, eftersom det antas existera innan de relativa priserna. Det antas med andra ord vara teoretiskt möjligt att avgöra mängden av denna speciella substans, denna ”produktionsfaktor” – kapital i allmänhet – oberoende av priser och således också oberoende av inkomstfördelningen. Detta krav följer logiskt av det faktum att de neoklassiska ekonomerna konstruerar en teori om inkomstfördelningen som påstås visa att vinsterna bestäms av kapitalets marginalproduktivitet, medan lönerna på ett motsvarande sätt återspeglar arbetets marginalproduktivitet. Den så kallade ”Cambridge”-kritiken av denna teori om kapitalet säger att den är ett cirkelresonemang, och att det inte går att mäta fysiskt kapital innan det finns ett system för prissättning.²⁰

Allt detta är helt riktigt, men har inget att göra med om det går att skapa något som kallas ”fast kapital”. Ingen förnekar giltigheten av begreppet arbetsproduktivitet, som är beroende av att man mäter en ”fysisk” produkt som en summa, en ”korg” av bruksvärden som inte går att summera utan hjälp av ett system för prissättning. Vad gäller lagret av kapital, så är det också en summering av flera generationers investeringar och har rätt att behandlas på liknande sätt, om man lägger till en rimlig lag om avskrivningar.

Således ökar kapitalet per capita: det är ett empiriskt faktum som ingen ifrågasätter. Varför kan man då inte från detta härleda att det finns en tendens för kapitalets organiska sammansättning att öka? I grund och botten härrör denna omöjlighet ur effekterna från arbetsproduktiviteten, och det räcker med en mycket liten formalisering för att inse det.²¹ Hur kapitalets tekniska sammansättning övergår till kapitalets organiska sammansättning beror på utvecklingen av produktiviteten och reallönerna. Med en konstant mervärdekvot ökar kapitalets organiska sammansättning bara om kapitalets tekniska sammansättning ökar snabbare än arbetsproduktiviteten. Med andra ord går det inte att anta att det finns en allmän regel att en ökning av kapitalets tekniska sammansättning leder till en lika stor ökning av kapitalets organiska sammansättning i värdestermer.

20 En klassiskt presentation finns i G C Harcourt, **Some Cambridge Controversies in the Theory of Capital**, Cambridge 1972.

21 För att beräkna det antal arbetstimmar som tar form i det investerade fasta kapitalet, delar vi kapitalets volym (K) med den genomsnittliga arbetsproduktiviteten inom produktionen av kapitalvaror. Eftersom vi har att göra med en samling varor som producerats vid olika tidpunkter, så kan vi inte tillämpa den nuvarande arbetsproduktiviteten utan den genomsnittliga produktiviteten hos dessa olika generationer. Om kapitalets livslängd är T år, så är dess genomsnittliga ålder omkring T/2, och vi kan som ett första närmevärde använda produktiviteten (prod) för T/2 år sedan. Det konstanta kapitalets värde är således $K/\text{prod}_{T/2}$. Det variabla kapitalets värde är lika med wN/prod_t , där w är reallönerna, N arbetskraften och prod_t den nuvarande produktiviteten. Kapitalets organiska sammansättning (O) kan slutligen beräknas med hjälp av ekvationen $O = [(K/N)/\text{prod}_{T/2}]/[w/\text{prod}_t]$. Om mervärdekvoten $[w/\text{prod}_t]$ är konstant, då ökar kapitalets organiska sammansättning (O) bara om kapitalets tekniska sammansättning (K/N) ökar snabbare än periodens genomsnittliga arbetsproduktivitet, eller $\text{prod}_{T/2}$.

Profitkvoten

Dessa överväganden ger upphov till ett hypotetiskt fall där allting – reallöner, arbetsproduktiviteten och kapital per capita – ökar lika fort. Det är vad Joan Robinson kallar en ”gyllene tidsålder” och definierar så här:

När de tekniska framstegen är neutrala och stadigt går framåt utan någon förändring av produktionens tidsmönster, konkurrensmekanismerna verkar fritt, befolkningen växer stadigt (eller inte alls) och ackumuleringen går tillräckligt snabbt för att ge produktionskapacitet till allt tillgängligt arbete, då har profitkvoten en tendens att vara konstant och reallönernas nivå tenderar att stiga med produktionen per person. Då finns det inga inre motsättningar inom systemet... Vi kan beskriva dessa förhållanden som en *gyllene tidsålder* (och på så sätt antyda att den utgör ett mytiskt tillstånd som sannolikt inte går att uppnå inom den verkliga ekonomin).²²

I detta fall är kapitalets organiska sammansättning, mervärdekvoten och profitkvoten konstanta. För att kunna visa att profitkvoten har en tendens att falla måste man visa varför denna form är omöjlig (den starka versionen) eller ohållbar i det långa loppet (den svaga versionen). Båda de varianter som finns av den starka versionen måste tillbakavisas. Den första är beroende av en teknisk hypotes som säger att kapitalet per capita alltid ökar snabbare än arbetsproduktiviteten. Vi har redan sett att denna hypotes är ohållbar. Den andra varianten utgår från att lönerna aldrig kan stiga lika snabbt som produktiviteten, så att det finns en allmän lag att lönernas andel måste sjunka, vilket i sin tur skulle bidra till att öka kapitalets organiska sammansättning. Men reallönernas utveckling är ett resultat av klasskampen, och även här finns det inget som tillåter oss att anta att de kommer att stiga långsammare än produktiviteten.

När det kommer till kritan är detta ett underskattande av fordismens landvinningar, som historiskt var mycket kortlivade. Mandel tar indirekt itu med denna punkt i sin analys av de fyra viktigaste elementen som gör det möjligt för kapitalismen att övervinna problemet med avsättning för sina produkter. Det första är produktionsmedelområdets egen utveckling, som har uppenbara begränsningar eftersom efterfrågan på maskiner när allt kommer omkring är ett resultat av efterfrågan på konsumtionsvaror. Det andra elementet är efterfrågan från andra klasser än lönarbetarna. Dessa två faktorer spelade en relativt sekundär roll under expansionen efter kriget. Mandel tillägger det faktum att ”en växande del av konsumtionsvarorna överhuvudtaget inte byts mot inkomster, utan mot kredit”.²³ Denna formulering är inte korrekt, eftersom realiseringen av värdet alltid sker genom ett utbyte ”mot inkomster”, och krediternas funktion är att omfördela den nuvarande inkomsten. De kan inte utgöra en oberoende marknad.

Slutligen har den sista faktorn att göra med ”masskonsumtion”, i synnerhet lönarbetarnas. Men Mandel lägger genast till att dess tillväxt ”proportionellt sett [är] mindre än det totala varuvärdet, dvs genom att produktionen av relativt mervärde växer.”²⁴ Så vi återkommer till ett ”klassiskt” uttryck för profitkvotens fallande tendens:

Höjningen av den samhälleligt genomsnittliga mervärdekvoten får två motsägelsefulla resultat, som slutligen utmynnar i en sänkning av den samhälleliga profitkvoten, dvs av förhållandet mellan totalsamhälleligt kapital och totalsamhällelig mervärdemängd. Å ena sidan ökar kapitalackumuleringen; å andra sidan minskar det levande arbetets andel av den totalsamhälleliga arbetsförbrukningen. Men eftersom bara det levande arbetet skapar mervärde, så är det blott en tidsfråga, tills den av den snabbare kapitalackumuleringen förorsakade ökningen av kapitalets organiska sammansättning går förbi den ökade mervärdekvoten och alltså sänker profitkvoten

²² Joan Robinson, *The Accumulation of Capital*, London 1969, s 99.

²³ Mandel, *Senkapitalismen del 2*, på marxistarkiv.se, s 167.

²⁴ *Ibid.*

(inklusive monopolens).²⁵

Den svaga versionen av profitkvotens fallande tendens koncentrerar sig på två av kapitalismens grundläggande kännetecken: konkurrensen mellan kapitalisterna och klasskampen. Den förra tvingar kapitalisterna att hela tiden söka efter sätt att öka produktiviteten genom att öka kapitalet per capita: målet är att få övertag över konkurrenterna, men också över lönarbetarna genom att minska arbetsstyrkan. Klasskampen på olika nivåer används å sin sida för att hålla löneökningarna lägre än produktivitetsökningarna. Avsaknaden av samhällelig kontroll över denna process leder till tanken att de ytterst komplicerade, bräckliga förhållanden som möjliggör en harmonisk utveckling av systemet bara kan uppstå under historiskt sett relativt kortvariga perioder. Efter en viss tidsperiod besegrar motsättningarna de allra bästa regleringar. Lönsamheten undergrävs till sist av motståndet mot löneökningar och överinvesteringar.

Stagnation, monopol, inflation

Trots vad som just har blivit sagt om Mandels ortodoxi, så kan hans verk helt klart inte placeras bland marxismens dogmatiska varianter. Två grundläggande sidor hos hans metod skyddar honom fullständigt från detta: för det första hans historiska perspektiv, och för det andra hans analys av det kapitalistiska systemet som en helhet, som därmed framstår ”som en trappstegsformad struktur av produktivitetsskillnader, som en produkt av staters, områdets, industrigrenars och firmors ojämna och kombinerade utveckling, bestämd av jakten på överprofit.”²⁶ De tre främsta källorna till denna överprofit är överföring av värde från jordbruksregioner, kolonier eller halvkolonier, eller tekniskt mindre utvecklade industrier.

Mandel föreslår en periodisering som kännetecknas av att kapitalismens dynamik successivt förskjuts. Under den fria konkurrenskapitalismen låg tyngdpunkten ”på samexistensen av regional utveckling och underutveckling”. Under den klassiska imperialismen återfanns den viktigaste dynamiska faktorn i ”samexistensen av internationell utveckling – i de imperialistiska staterna – och underutveckling (i de koloniala och halvkoloniala länderna).” Vad gäller senkapitalismen är dess dynamiska kraft mer intern och tar formen av ”samexistensen av utveckling och underutveckling i industrins tillväxtbranscher och dess underutvecklade grenar överhuvudtaget – i de imperialistiska länderna, men sekundärt också i halvkolonierna.”²⁷

Detta historiska angreppssätt hänger ihop med ett ständigt pågående projekt som syftade till att visa hur kapitalismens grundläggande motsättningar – det man kan kalla dess klassiska motsättningar – återskapas sig själva i nya former som bara förskjuter dem. Vid den tiden dominerades de kätterska diskussionerna av tre teman: monopolen, inflationen och militärutgifterna. På vart och ett av dessa områden intar Mandel en teoretisk mellanposition mellan ”modernister” och ”konservativa”, med andra ord mellan två olika sätt att se på kapitalismens omvandling. Modernisterna betonade omvandlingens funktionella sida, som antogs göra det möjligt för systemet att övervinna sina motsättningar och fortsätta med en radikalt annorlunda rytm. Vid denna tid dominerade föreställningen om en ”organiserad kapitalism”. De marxistiska kritikernas uppgift var att utmana denna harmoniska syn, utan att förfalla till en dogmatisk katastrofsyn som inte skulle ha mycket med verkligheten att göra. De ”konservativa” försökte tvärtom visa att ingenting hade förändrats, och att samma motsättningar som tidigare gällde.

²⁵ *Ibid*, s 131.

²⁶ *Senkapitalismen del 1*, på marxistarkiv.se, s 55.

²⁷ *Ibid*.

I fråga om monopolen skrev Mandel aldrig under stagnationisternas* teser, vare sig de av keynesianskt ursprung (som Steindl) eller de som hade marxismen som inspirationskälla (som Baran och Sweezy).²⁸ För honom innebar inte koncentrationen av kapitalet att konkurrensen upphörde. Mandel anammade Marx' tanke som sin egen – ”Om kapitalbildningen uteslutande skulle ligga i händerna på några få, färdiga storkapital, för vilka profitmängden uppväger profitkvoten, vore överhuvud taget produktionens livgivande eld utslocknad”²⁹ – och framställde det som självklart att ”kapitalism utan konkurrens vore en kapitalism utan tillväxt”.³⁰ Men han tar upp en tanke som han redan hade fört fram i sin **Marxist Economic Theory** [Marxistisk ekonomisk teori], och försöker teoretisera kring hur den fungerar under monopolkapitalismen: ”Så uppstår motsvarigheten till en tendentiell *utjämning av profitkvoterna*, dvs. samexistensen mellan två genomsnittsprofitkvoter, den monopoliserade och den icke-monopoliserade sektorns i imperialistiska länder.”³¹

Denna värdeöverföring gör att han kan få ihop värdelagen med den förmåga att fastställa priserna som tillskrivs monopolen och fenomenet med permanent inflation. En stor del av diskussionen bland marxistiska ekonomer gällde i själva verket denna fråga om priser och profiler. Många förenklade argument betonade att inflationen var ett sätt att garantera profitkvoten, trots att det innebar att man medgav att varornas priser och värde i viss utsträckning saknade samband. En av den franska regleringsskolans grundläggande verk riktade faktiskt in sig på en analys av inflationen, som påstods vara möjlig genom övergången till ”monopolistisk reglering”.³² Denna diskussion hängde också ihop med en mer teoretisk debatt om hur värden omvandlades till priser, som inleddes av nyricardianernas kritik av den marxistiska teorin, i synnerhet med Sraffas arbeten. Den dubbla utjämningen av profitkvoterna och analysen av den permanenta inflationen som Mandel för fram, gav viktiga beståndsdelar till ett allmänt sett riktigt svar på detta angrepp mot värdelagen. Hans centrala tanke var att inga som helst åtgärder, inte ens en så kravlös åtgärd som kreditexpansionen, kan skapa värden utöver det mervärde som skapats genom att suga ut lönarbetet, eller på ett varaktigt sätt kompensera de grundläggande mekanismer som minskar lönsamheten.

Mandels behandling av rustningsekonomin passar in i samma logik. För vissa stagnationistiska strömningar spelar militärutgifterna en absolut central roll i efterkrigstidens kapitalism. Baran och Sweezy skrev till exempel:

Här har monopolkapitalismen slutligen till synes funnit svaret på ”på vad” -frågan: på vad ska regeringen ge ut tillräckligt mycket för att förhindra att systemet sjunker ned i stagnationens trask? På vapen, mera vapen och ännu mera vapen.³³

För Mandel utgör inte militärutgifterna ett varaktigt svar på profitkvotens fallande tendens, eftersom de utnyttjar det samhällsliga mervärdet och, på samma sätt som andra industrier, bidrar till att kapitalets organiska sammansättning ökar.

Vattendelaren

Vad kan förklara att den långa expansionsvågen tar slut? Detta är ett stort teoretiskt problem. Den

* **Stagnationism** – ekonomisk teori som menar att kapitalismen, i frånvaro av omfattande nya teknologiska uppfinningar, har nått gränsen för ytterligare tillväxt och börjar stagnera. - Öa.

28 Josef Steindl, **Maturity and Stagnation in American Capitalism**, New York 1976. Paul A Baran och Paul M Sweezy, **Monopolkapitalet**, på marxistarkiv.se.

29 Marx, *Kapitalet*, band 3, på marxists.org.

30 *Senkapitalismen del 1*, s 11.

31 *Ibid*, s 52.

32 Robert Boyer, Alain Lipietz m fl, **Approches de l'inflation: L'exemple français**, Paris 1977.

33 Baran/Sweezy, **Monopolkapitalet**, på marxistarkiv.se, s 114.

konkreta historien måste fås att överensstämma med de teoretiska scheman som både innehåller möjligheter till expansionsfaser och oundvikligheten av kriser. Detta samband är ytterst komplicerat eftersom teorierna inte får "förklara för mycket". Det finns till exempel "katastrof"-tolkningar som förklarar krisen så bra att det blir svårt att förstå varför det inte ständigt är kris. Å andra sidan finns det "harmoniska" sätt att närma sig problemet som får oss att fråga hur ett så väloljat maskineri någonsin kan ha sparat ur. Inte heller kan vi kräva att de teoretiska formlerna tillhandahåller en allmängiltig, tidlöst förklarande form som kan tillämpas på alla krissituationer. Det vore att förneka deras historiska dimension.

Ett annat sätt att uttrycka samma svårighet är att understryka den motsättning som finns mellan krisens strukturella orsaker och de former i vilka den plötsligt uppträder. Det är lätt att visa att det när krisen bryter ut alltid finns en faktor som "orättvist anklagas" för att vara skyldig till den, en ytlig orsak. 1973-74 talade ekonomerna om oljekrisen, och blandade glatt samman den faktor som direkt utlöste recessionen med de bakomliggande orsakerna. Börsen är ett ställe där kriser gärna uppstår, inte på grund av att finansområdet är viktigast, utan därför att den är det naturligaste stället för kapitalets nödvändiga, våldsamma devalorisering [värdeminskning - öa] att visa sig. Detta problem att förklara krisen finns också för den mest traditionella marxismen: hur och under vilka förhållanden kan exempelvis profitkvotens fallande tendens faktiskt orsaka periodiska krascher? En jämförbar svårighet visar sig i den olika innebörden i ordet "kris", som både används på den plötsliga chock som en krasch innebär och att glida in i en långvarig kris. Tre teoretiska bilder gör det möjligt för oss att gå framåt på dessa områden: samlade motsättningar, omkastning av goda cirklar, och skillnaden mellan långsiktiga och kortsiktiga variabler.

Den första användbara bilden för att tolka krisen är som samlade spänningar. Vi kan använda bilden av en damm som brister: katastrofen i sig själv äger rum mycket snabbt, men den är resultatet av en långsam urholkning. Det första hålet kan vara mycket litet men det startar en process av kvalitativa omvandlingar och skapar en obalans som blir en spricka. Det kvittar var den första sprickbildningen uppstår: den är inte tecken på någon sorts orsakssammanhang. För att tänja på bilden så är Mandels ståndpunkt att betrakta dammen innan den har brutit och visa varför den har hållit hittills, och varför den inte kan stå emot det ökande trycket. Om man glömmer någondera sidan av förutsägelsen så leder det till ett ensidigt resonemang som är lätt att kritisera. Detta förklarar för övrigt varför Mandel utsattes för ömsesidigt uteslutande kritiker. Försvararna av dogmer tillskrev honom påståendet att kapitalismen hade övervunnit sina motsättningar. Men andra förebrådde honom från motsatt håll för att alltid förutsäga att systemet skulle kollapsa.

Det andra begreppsmässiga verktyget gör att vi kan se hur stabiliserande åtgärder gradvis kan förvandlas till sin motsats, och på så sätt i viss mening påskynda motsättningarna. Inflationen har exempelvis många fördelar för att finansiera kapitalet, men den bara förlänger motsättningarna i tiden, fram till en punkt där den förvandlas till sin motsats, det vill säga ett hinder för att hantera krisen på ett kapitalistiskt sätt. Vi har sett hur inflationen spelar en central roll i analysen av efterkrigstidens kapitalism, och Mandel var otvivelaktigt den som på bästa sätt visade dess dubbla roll. Men den nyliberala vändningen ägde också rum kring stridsropet att bekämpa inflationen, där det verkliga syftet givetvis var att tvinga igenom återhållsamhet vad gäller löneökningar som en ny norm. För att lyckas med det måste man få stopp på inflationen, ett tidigare reglerande verktyg som var på väg att bli ett hinder för att utveckla en politik för att komma ur krisen. Samma resonemang kan användas på sociala utgifter, eller på senare tid militärutgifter. Alla höll med om att de motverkade recessioner, men Mandel var en av få ekonomer som insåg deras motsägelsefulla karaktär, det vill säga att de alltmer tärde på profitema.

Slutligen måste en sista distinktion göras mellan långsiktiga och kortsiktiga variabler. Övergången

från en expansiv lång våg till en nedåtgående lång våg går bara att förstå som en förändring av den övergripande kapitalistiska formen, som Mandel föreslår att man ska analysera utifrån vad han kallar ”delvis oberoende variabler”. De viktigaste av dessa variabler är: (1) kapitalets organiska sammansättning i allmänhet och i de två avdelningarna, (2) uppdelningen av det konstanta kapitalet i fast och cirkulerande kapital, (3) utvecklingen av mervärdekvoten, (4) ackumulationskvotens utveckling (förhållandet mellan produktivt och improduktivt konsumerat mervärde), (5) längden på kapitalets omslagstid, och (6) utbytesrelationerna mellan de två avdelningarna. Mandel försvarar tesen att

kapitalismens historia och samtidigt motsättningarnas och den inre lagbundenhetens utvecklingshistoria endast kan fattas och förstås som en funktion av samspelet mellan dessa sex variabler. Profitkvotens fluktuationer är seismografen i denna historia, då de är det tydligaste uttrycket för resultatet av detta samspel...³⁴

Men i sig själva räcker inte dessa variabler för att göra konjunktursvängningarna begripliga. Den allmänna recessionen 1974-75 avslutade expansionsperioden och kan inte förklaras direkt av tendentiella variationer i produktivetskvoten, och ännu mindre med en långsam utveckling av den samlade efterfrågan. Men icke desto mindre är det dessa långsamma, underjordiska förändringar som leder till kriser (och därefter till oförmågan att komma ur dessa kriser), även om krisen konkret tar formen av utbrott, jordbävningar eller tidvattenvågor. För att kunna förklara orsaken till kriser och göra en historiska analys av långa vågor krävs det således att man behärskar de olika perioder då ”tiden är ur led”.³⁵

Varför kris?

Trots de kritiska förbehåll vi just har uttryckt, så verkar den förklaring till krisen som härrör ur Mandels analys mycket mer sammanhängande än den franska regleringsskolans beskrivning, trots att den grundar sig på ofullständiga förutsättningar. Vad säger egentligen regleringsteoretikerna? I deras ögon hänger krisen ihop med att produktivetsökningarna upphör, vilket i allt väsentligt är rätt. Men vad orsakar denna inbromsning? Här svänger regleringsskolan fram och tillbaka mellan flera olika beskrivningar, som kan delas in under tre olika rubriker. Den första förklaringen är teknologisk: man hade fått ut allt som gick att få ut av den ”tayloristiska världsbilden”, de löpande banden gick på högsta fart och taylorismen hade börjat ge sämre avkastning. Den andra förklaringen är mer ”arbetarriktad” och framhäver motståndet mot den ökande arbetstakten. Den tredje förklaringen, slutligen, är klassiskt keynesiansk, och betonar att massmarknaderna hade tagit slut genom att successivt mättas.

Var och en av dessa förklaringar är i viss mån giltiga, men allihopa motsäger regleringsskolans ursprungliga teoretiska bidrag. Med denna teori är det paradoxalt nog svårt att förstå varför en välreglerad kapitalism inte kunde genomföra den nödvändiga övergången till nya organisationsformer för arbetet, gradvis justera lönerna, och tillfredsställa de nya samhällsliga behoven. I linje med sin egen logik har också regleringsteoretikerna sedan början av 1980-talet försökt skissera ett regleringssystem ”efter fordismen”, men de har inte lyckats konstruera ett scenario som skulle kunna vara ett alternativ till den nyliberala ångvälden.

Mandel fick sista ordet i diskussionen med regleringsskolan, eftersom hans analys och förutsägelser

³⁴ *Senkapitalismen del 1*, s 15.

³⁵ Hela denna del är starkt påverkad av Fransisco Louçã, som Mandel hänvisar till i den sista utgåvan av *Långa vågor i den kapitalistiska utvecklingen*. Utöver Louçãs bidrag till denna bok, se hans mästerliga arbete, **Turbulence in Economics**, Aldershot 1997.

tog hänsyn till det kapitalistiska produktionssättets motsägelsefulla natur, och det faktum att det inte är inriktat på att på bästa sätt tillfredsställa människans behov. Fordismens regleringssystem blev i stor utsträckning påtvingat kapitalismen. Dess inre logik hamnade i motsättning till den långa expansiva vågens riktning, som i grund och botten ledde till en successiv socialisering och inriktning av den samlade efterfrågan mot kollektiva tjänster. Här måste vi fastställa en hierarki av tendenser, och klart skilja mellan krisens utlösande faktorer och dess djupare grunder. Mandel polemiserade med rätta mot alla tolkningar som bara såg en orsak bakom krisen, inklusive de symmetriska teorierna om en ”profitatstramning”³⁶ och svårigheterna att absorbera överskottet à la Sweezy. En analys av krisen måste kombinera dessa förklarande beståndsdelar – sjunkande mervärdekvot, överackumulation, och senare sjunkande produktivitetkvoter – i en tolkning som går ihop med formen på den expansiva våg som närmade sig sitt slut.

I efterhand går det att säga att den viktigaste långsiktiga variabeln var att den samlade efterfrågan långsamt förändrades i riktning mot kollektiva tjänster, exempelvis mätt i den samhällslönsens relativa tillväxt. I två avseenden var detta en sorts anti-fordism. För det första konsumerade arbetarna i marknadssektorn inte längre det de producerade. Istället konsumerade de alltmer produkter från sektorn utanför marknaden. För det andra gav de varor och tjänster som var den konkreta grunden till denna konsumtion utanför marknaden inte upphov till tillräckligt stora produktivitetökningar. När lönerna blev alltmer oberoende av produktiviteten hamnade ”fordismen” i olag. De löneökningar som erövrades under samhällsstriderna i slutet av 1960-talet minskade alltså mervärdekvoten. Kapitalisternas svar blev att investera i produktivitet, men investeringarna gav inte de resultat som de räknade med och profitkvoten föll.

Den viktigaste bakomliggande faktorn är utan tvekan att konsumtionsnormerna var uttömda, ett faktum som framhäver hur viktigt detta begrepp är. Det är åtminstone så det ser ut när vi kan betrakta det med fördelen av 20 års efterklokhet och det perspektiv vi får genom det återställande av profitkvoten som återhållsamheten i lönekraven och kapitalets devalorisering har lett till. Vad är det som då står i vägen för en ny tillväxt av ”fordistisk” typ? Denna fråga är regleringsskolans svaga punkt. I Mandels arbete hittar vi den metod som kan användas för att lösa den på rätt sätt.

Teknologi

Ett annat sätt att ställa frågan är att fråga var under den långa vågen vi befinner oss idag. Ser vi de första konturerna till en ny expansionsfas, i synnerhet i USA? När vi tar itu med denna diskussion måste vi undvika ett antal överförenklingar, och i detta avseende är Mandels metod en oundgänglig utgångspunkt. För det första måste vi akta oss för en mekanisk syn på långa vågor, enligt vilken man bara behöver vänta 25 år för att se vågen börja om igen. Den enda objektiva grunden för en sådan periodisering vore en speciell uppfinningscykel. Men det finns ingen sådan cykel, och även om det skulle finnas det så finns det ingen anledning varför omvandlingen av uppfinningar till produktivkrafter skulle hålla samma takt som den.

Mandels teori om långa vågor har icke desto mindre alltför ofta inskränkts till en knappt återupplivad variant på Schumpeters sätt att närma sig frågan. I en av den franska regleringsskolans grundläggande texter väcker Boyer denna soppa till liv för sina egna syften:

Vi kan inte godta den ganska mekaniska tolkning som N D Kondratieff fört fram, och som nyligen har tagits upp av E Mandel, och vilken beskriver kapitalismens historia som en rad omväxlande vågor av stark och svag ackumulation som varar ungefär en kvarts sekel... Det finns

36 Andrew Glyn och Bob Sutcliffe, **British Capitalism, Workers and the Profit Squeeze**, Harmondsworth 1972.

ingen teleologisk* princip som skulle kunna garantera en mekanisk växling mellan uppåtgående och nedåtgående faser eller en automatisk övergång från en huvudsakligen extensiv ackumulation till en i huvudsak intensiv regim.³⁷

Detta är en feltolkning av **Senkapitalismen** (och för övrigt även Kondratieff), som regleringsskolan aldrig rättade till. Dockès och Rosier betonar däremot att Mandel var ”en av de första av de författare som identifierade sig med Marx och uttryckligen tog med klasskampen i sin förklaring av långa cykler”³⁸ – även om de på ett nästan motsatt sätt förebrår honom för att behandla klasskampen som ett utanför liggande element, vilket också är en feltolkning om än av annan sort.

Den nya utgåvan av Mandels *Långa vågor i den kapitalistiska utvecklingen* som kom ut 1995 gör processen kort med denna kritik, som strängt taget bara var tillämpbar på Mandels arbeten från början av 1960-talet. Men – och här gjorde hans upptäckt av **Grundrisse** ett stort intryck – Mandels senare arbeten gav en allt större roll åt de kapitalistiska samhällsförhållandenas oförmåga att helt och fullt förverkliga de teknologiska framstegens möjligheter. För att kunna tillbakavisa den citerar Mandel i **Senkapitalismen** till exempel följande stycke från Habermas:

... /det/ är omöjligt att se hur vi någonsin... så länge vi alltså måste uppehålla livet med samhällsligt arbete och med hjälp av redskap som ersätter arbete, skulle kunna avstå från tekniken, och närmare bestämt vår teknik, till förmån för en kvalitativt annorlunda.³⁹

Mandel tillbakavisar fullkomligt denna ståndpunkt, och ser i den

... den apologetiska tron att endast den kapitalistiskt utvecklade tekniken skulle vara i stånd att övervinna det enkla handarbetets otillräcklighet... Varför människorna under andra samhällsliga betingelser – där de i allt större utsträckning befriats från mekaniskt arbete, samtidigt som de till fullo utvecklar sin skapande förmåga – inte skulle vara i stånd att utveckla en ”kvalitativt annorlunda” teknik, som gör den ”rika individualitetens” krav rättvisa, det förblir en gåta.⁴⁰

Några år senare skulle Mandel återigen bekräfta denna ståndpunkt:

Vi måste likaså betona att varje tanke att dagens ”smutsiga”, naturförstörande eller direkt livshotande teknologi är ett ”oundvikligt” resultat av naturvetenskapens inre logik måste tillbakavisas som en mörkermännens ohistoriska uppfattning som när det kommer till kritan är ett försvar för kapitalismen... Det finns inget nytt i att inse att den teknologi som utvecklas under kapitalismen inte är den enda möjliga teknologin, utan en *speciell* teknologi som lanseras av speciella skäl som är nära knutna till den kapitalistiska ekonomins och det borgerliga samhällets speciella karaktär.⁴¹

Denna långa våg...

För att analysera riktningen på dagens kapitalismen är det också bäst att undvika något förhastade historiska paralleller. Teorin om långa vågor måste rensas från sitt mekaniska yttre sken. Den får inte leda till en uppfattning där historiska ebb- och flodperioder äger rum i enlighet med någon sorts

* **Teleologisk förklaring**, förklaring av ett fenomen med hänvisning till dess syfte. - uppgift från Wikipedia.

37 Robert Boyer, ”La crise actuelle: une mise en perspective historique”, *Critique de l'économie politique*, nr 7-8 1979.

38 Pierre Dockès och Bernard Rosier, **Rhythmes économiques: Crises et changement social, une perspective historique**, Paris 1983, s 183.

39 Jürgen Habermas, **Technik und Wissenschaft als ”Ideologie”**, Frankfurt 1969, s 56-57.

40 Mandel, *Senkapitalismen del 2*, på marxistarkiv.se, s 126.

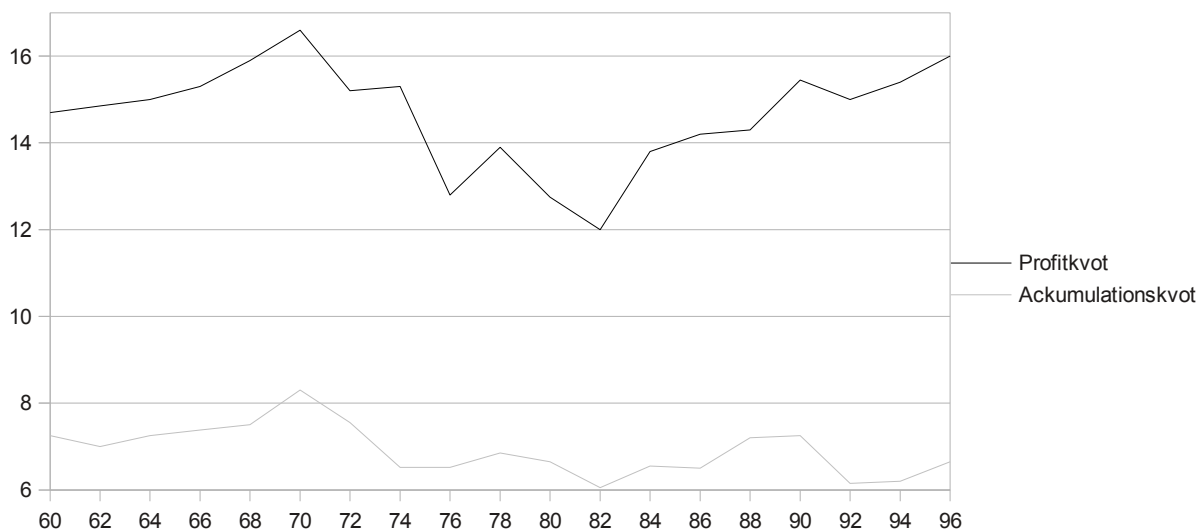
41 Mandel. ”Marx, the present crisis and the future of labour”, i Ralph Milliband m fl, red, *Socialist Register 1985/86*, London 1986, s 449.

stor kalender som ritats upp på förhand. I synnerhet är det så att varje ”våg” kombinerar kapitalismens inre motsättningar på ett nytt sätt, den följer en speciell dynamik och leder till olika tänkbara resultat. Förra gången blev utvägen krig och fascism, men detta scenario är inte det enda möjliga. Det var i själva verket ett helt annat scenario som inledde en ny expansiv fas i slutet av 1800-talet.⁴² Slutligen måste vi undvika uppfattningen att profitkvoten är A och O, så att när lönsamheten har nått en viss nivå en ny expansionsfas kommer att äga rum spontant.

Under det senare kvartssekle har kapitalismen varit inne i en nedåtgående fas, och den har infört ett relativt sammanhängande nyliberalt regleringssystem som är ganska nytt under dess historia. Det är ingen expansionsfas eftersom ackumulations- och tillväxttakten fortfarande är blygsam jämfört med de nivåer som de nått tidigare. Reallönerna ökar sakta och undersysselsättningen sprider sig över världen. Men det allra nyaste draget är att profitkvoten har återställts till nivåer som är jämförbara med dem före krisen.

Diagrammet i figur 1 visar de olika faserna i förhållandet mellan dessa grundläggande storheter, profitkvoten och ackumulationskvoten. Data är viktade medelvärden som fastställts utifrån en sammanställning av de viktigaste industriländerna för vilka OECD-statistik är tillgänglig: USA, Japan, Tyskland, Frankrike, Italien, Storbritannien, Belgien, Danmark, Spanien, Grekland, Norge, Sverige, Finland och Schweiz. Under 1960-talet ökade profiterna och ackumulationen hand i hand upp till en första platå, som följdes av den första allmänna recessionen 1974-75. Det verkade ske en återhämtning men den lyckades inte hålla ihop. Det ägde rum en andra allmän recession i början av 1980-talet. Efter denna vattendelare började profitkvoten återställas när den nyliberala politiken bredde ut sig i alla de olika länderna. Men ackumulationskvoten följde inte efter. Cykeln i slutet av 1980-talet verkade tyda på en upphämtning, men det skedde en mycket klar vändpunkt i början av 1990-talet, då ackumulationskvoten föll tillbaka till låga nivåer som i grova drag är jämförbara med de senaste 20 årens.

Figur 1 Profit och ackumulation i de viktigaste industriländerna.

Det är denna bristande förbindelse mellan profiterna å ena sidan och ackumulation och tillväxt å den andra som tillåter oss att tala om perioden 1974-98 som en nedförsbacke på en lång våg, som världskapitalismen verkar oförmögen att ta sig ur. Denna oförmåga att återvända till en ackumulationstakt som är jämförbar med 1960-talets tillåter oss att tillbakavisa tanken på en lång expansionsfas. En analys av tillväxttakten får oss helt klart att dra en liknande slutsats. Men samtidigt måste vi betona

⁴² Se Dockès och Rosier, kapitel 4.

särdragen hos denna nyliberala form, som förenar starka profitkvoter med svag ackumulation. Om vi tittar på systemets förmåga att tillhandahålla en sund avkastning för kapitalet, så befinner vi oss idag i en särskilt blomstrande period. Men det mervärde som uppstår ur denna process lyckas alltmer sällan hitta lämpliga ställen för ackumulation. Om vi än en gång tittar på diagrammet så motsvaras ytan mellan de två kurvorna av icke ackumulerat mervärde, det vill säga det allt större område som finansvärlden ockuperar. Vi kan till och med se hur kraschen i oktober 1987 fick till resultat att finansbubblan sprack och förde de två kurvorna närmare varandra. Men inom kort avvek de återigen från varandra och luckan mellan dem har ända sedan dess ökat och förblivit stort.

Med andra ord vidmakthåller den långa vågens nedåtgående fas sig själv i form av en sorts ackumulation som förenar en ökande mervärdekvot med en konstant ackumulationskvot. Denna regim åtföljs av en ”finansialisering”, vars funktion är att omfördela icke ackumulerat mervärde till samhällsskikt som har till uppgift att konsumera det. Mandel hade ganska väl förutsett denna nyliberala skärpning av samhällsförhållandena:

Övergången från den ”långa vågen med expanderande grundton” till en ”lång våg med stagnerande grundton” skärper den internationella klasskampen. Den röda tråden i den borgerliga ekonomiska politiken blir inte längre försök att dämpa motsättningarna i samhället, utan försök att vältra över kostnaderna för den ”egna” industrins förbättrade konkurrensförmåga på löntagarna. Myten om den permanenta fulla sysselsättningen tar avsked... Kampen om mervärdekvoten hamnar i centrum för den ekonomiska och sociala dynamiken, liksom under perioden från sekelskiftet fram till trettioalet.⁴³

Ändå är denna bild ofullständig, eftersom den inte tar hänsyn till de sätt med vilka profitkvoten har blivit återställd. Den kurs som följde skapade en miljö där avsättningsområdena växte långsamt. Lönsamheten har återställts med hjälp av medel som leder till tillbakagång: lönesänkningar istället för en utveckling av den samhälleliga produktiviteten. Men arbetarklassen har inte drabbats av några stora nederlag, och inte heller verkar någon kvalitativt ny ”yttre faktor”. Öppnandet av östblockets länder för världsmarknaden har skett på ett ytterst selektivt och tillbakaverkande sätt och har inte förändrat landskapet.

Mandel inlemmade faktiskt gradvis denna tidsmässiga utsträckning av klasskampens förlopp i sin analys. 1985 skrev han till exempel:

Just på grund av att arbetarklassens (lönarbetets) *organiska styrka* i utgångsläget och under depressionens första period är så stor, så är utgången av kapitalets intensifierade klassoffensiv mot arbetet långt ifrån säker. Det finns bara en begränsad sannolikhet att proletariatet inom överskådlig framtid kommer att lida ett förkrossande nederlag av den sort som skedde i Tyskland 1933, Spanien 1939 eller Frankrike 1940... Så den mest sannolika varianten under kapitalismen är just den nuvarande depressionens långa varaktighet, med bara delvis automatisering och marginell robotisering som båda åtföljs av överkapacitet i stor skala (och överproduktion av varor), av arbetslöshet i stor skala, och ett omfattande tryck för att suga ut alltmer mervärde från ett antal produktiva arbetsdagar och arbetare som tenderar att stanna av och långsamt minska, det vill säga ett allt större tryck att överexploatera arbetarklassen (sänkta reallöner och socialförsäkringar), för att försvaga eller krossa de fritt organiserade arbetarrörelserna och undergräva de demokratiska rättigheterna och mänskliga rättigheterna.⁴⁴

Mandels grundläggande förklaring av kapitalismens oförmåga att inleda en ny expansionsfas inskränker sig när det kommer till kritan till en annan av hans centrala teser: automatiseringens begränsningar.

43 *Senkapitalismen del 2*, s 111.

44 ”Marx, the present crisis and the future of labour”, s 441, 444.

Automatisering och arbetsdag

Mandels läsande av **Grundrisse**⁴⁵ påverkade **Senkapitalismen**, där han för fram en central tes, vars fulla betydelse i viss mening visar sig först idag:

I automatiseringens dubbla karaktär avspeglas kapitalismens hela historiska motsägelsefullhet på ett koncentrerat sätt. Å ena sidan innebär automatiseringen en fulländning av de materiella produktivkrafternas utveckling, som skulle kunna befria mänskligheten från det mekaniska, monotona, själlösa och alienerande arbetets tvång. Å andra sidan innebär automatiseringen ett ökande hot mot arbetstillfället och inkomsten, ökad ångest, osäkerhet och större risker för periodiskt konsumtions- och inkomstbortfall, alltså andlig och moralisk misär. Den kapitalistiska automatiseringen såsom en samtidig och våldsam utveckling av *arbetets produktivkraft och av varans och kapitalets alienerande destruktivkraft* blir alltså det objektiverade uttrycket för det kapitalistiska produktionssättets inneboende motsättningar.⁴⁶

Mandel går ännu längre när han talar om dess omöjlighet:

Allmän automatisering av storindustrin är omöjlig under senkapitalismen. Att säga, att de kapitalistiska produktionsförhållandena inte kan upphävas, förrän denna generaliserade automation existerar, är lika felaktigt som att vänta sig, att den fortskridande automationen själv skall upphäva dessa kapitalistiska produktionsförhållanden.⁴⁷

Denna uppfattning gör det möjligt att betona den viktigaste orsaken till varför kapitalismen har kört fast, vilken (som jag har försökt visa på annat ställe⁴⁸) återspeglar en tudelad verklighet. Utöver det samhälleliga motståndet, försvaret av rättmätiga erövringar som gjorts under åren av expansion, så ställs kapitalismen inför sin egen oförmåga att överbrygga klyftan mellan utbudet av varor och den samlade efterfrågan. Den försöker (utan att i tillräckligt stor utsträckning lyckas) att ”åter förvandla” de i ganska stor utsträckning socialiserade sätten att tillfredsställa behoven ”till varor”. Eftersom marknadernas utvidgning inte har lett till motsvarande ökning av intäkterna, och i och med att de olika produkterna mycket snabbt blir omoderna, så har de två senaste decenniernas många tekniska uppfinningar inte medfört tillräckligt stora produktivhetsökningar. Det förklarar ”Solows paradox”, som säger att produktivhetsökningarna förblir begränsade trots de teknologiska uppfinningarna och omvandlingen av arbetets organisering.⁴⁹

Det är bristen på varor som passar för massproduktion och -konsumtion som står i vägen för en upprepning av ”fordismens goda cirkel”. Om denna tolkning är riktigt, så kanske kapitalismen för första gången i sin historia står inför en systemkris. Denna kris utmanar kapitalismens egna kriterier för effektivitet, i så måtto kapitalismen mer och mer är oförmögen att ”förvandla” de för närvarande mest trängande behoven – sjukvård, utbildning, boende, livskvalitet och framförallt, definitionsmässigt, fritiden – till lönsamma varor. Om, för att använda Robert Boyers ord, den dåliga kapitalismen tränger ut den goda kapitalismen, så är det på grund av att det goda sättet att göra profiter (en snabb ökning av den samhälleliga produktiviteten) ersätts av det dåliga, nämligen lönesänkningar i alla dess former. Att se ”finansialiseringen” som den viktigaste kännetecknet på denna form är att behandla verkan som orsak och stanna på ytan, och inte kritisera kapitalismen på ett sätt som går till

45 Se i synnerhet Mandels bok **Marx ekonomiska tänkande**, på marxistarkiv.se.

46 *Senkapitalismen del 1*, s 123-124.

47 *Senkapitalismen del 2*, s 166.

48 Michel Husson, **Misère du capital: Une critique du néolibéralisme**, Paris 1996.

49 Se Michel Husson, ”Du ralentissement de la productivité”, *Revue de l'IREs*, nr 22, hösten 1996, och **Les ajustements de l'emploi**, som kommer att publiceras.

botten med dess förutsättningar.⁵⁰ Om man, med andra ord, skulle tänka sig att finansmarknadens makt skulle kunna kontrolleras, så skulle inte det på något sätt lösa den grundläggande svårigheten: att de samhälleliga behoven, såsom de uttrycks historiskt och konkret i de mest utvecklade samhällena, inte kan tas med i beräkningen.

Det svar som idag ges på denna svårighet motverkar sig själv. Istället för att lägga grunden till förutsättningar för en ny expansion, är kapitalismens lösning att inrätta ett

... *dubbelt samhälle*, som delar upp dagens proletariat i två fientligt stämda grupper: de som fortfarande är indragna (eller nyligen har dragits in, speciellt i de så kallade "länderna i tredje världen") i processen att producera mervärde, det vill säga i den *kapitalistiska produktionsprocessen* (om än för tendentiellt allt lägre löner), och de som utestängs från denna process och överlever på alla möjliga andra sätt än att sälja sin arbetskraft till kapitalisterna (eller den borgerliga staten): socialbidrag, inom "oberoende" verksamheter, som småbönder eller småhantverkare, återvända till hemarbete (kvinnor)... etc...

Kapitalet vill nu bara minska sina lönekostnader för direkt utbetalda löner, och de tenderar då, som ett resultat av en enormt utökad industriell reservarmé, oundvikligen att minska... Det lägger nya och enorma hinder i vägen för de nya teknologiernas och "robotismens" *verkligt befriande möjligheter*, i så måtto som det tenderar att på ett elitistiskt sätt vidmakthålla samhällets uppdelning i de som får den nödvändiga fritiden och möjligheten att skörda vetenskapens och civilisationens alla frukter – som bara går att uppnå på grundval av att tillfredsställa de grundläggande materiella behoven – och de som (inklusive de som själva dömer sig till det genom en självvald asketism) är dömda till att tillbringa alltmer av sin tid som "lastdjur", för att än en gång citera Marx uttrycksfulla formulering.

Det verkliga dilemmat och det grundläggande historiska alternativ som mänskligheten står inför idag är detta: *antingen en radikal minskning av arbetstiden för alla* – till att börja med halva arbetsdagen eller en halv arbetsvecka – eller en fortsatt uppdelning av samhället i de som producerar och de som administrerar. En radikal minskning av arbetstiden *för alla* – som var Marx' storslagna frigörande vision – är oundgänglig, både för att alla ska kunna tillägna sig kunskap och vetenskap, och för självstyre för alla (det vill säga de associerade producenternas styre). Utan denna minskning är båda sakerna en utopi.⁵¹

Kapitalismen: sen eller senil?

I en artikel från 1968 erkände Mandel att han inte var helt såld på begreppet "senkapitalism":

Den tyska termen *Spätkapitalismus* förefaller intressant men antyder helt enkelt en tidssekvens och är svår att översätta till flera språk. Så tills dess att någon kan presentera ett bättre namn – och detta är en utmaning mot er, mina vänner – kommer vi tillsvidare att hålla oss till "neokapitalism".⁵²

Denna tvekan, som till sist skulle sluta med ett annat beslut, är egendomlig, eftersom de två benämningarna har nästan motsatta bibetydelser. Ordet "neokapitalism" verkar antyda en andra ungdomsperiod, medan "senkapitalism" ger en känsla av ålderdom. Utan att vilja ge detta ordklyveri onödigt stor betydelse, så förefaller det lämpligare att tala om en "mogen kapitalism". Den kapitalismen var faktiskt vid sina sinnens fulla bruk, vilket hjälper oss att komma ihåg vilka enorma prestationer den utförde mellan 1945 och 1975. Men det var också en kapitalism som hade en benägenhet att bli utmattad, köra slut på sig och avslöja sina begränsningar. Om vi tänjer på denna

50 Se Husson, "Contre le fétichisme de la finance", *Critique Communiste*, nr 149, 1997.

51 "Marx, the present crisis and the future of labour", s 447.

52 *Arbetarna under neokapitalismen*, på marxistarkiv.se, s 2.

liknelse skulle vi idag kunna säga att den har drabbats av senilitet, och att den förgäves försöker återerövra sin ungdoms sorglösa hänryckning med hjälp av nyliberalernas kvacksalvarmediciner.

När det kommer till kritan betyder adjektiven knappast någonting. Det viktigaste är att inse att Mandels begrepp bestämt ska åtskiljas från den sorts historiska determinism som presenterar "senkapitalismen" som "slutstadiet" på gränsen till ett oundvikligt sammanbrott. Mandel säger något annat. För honom innebar aldrig de enorma prestationer som efterkrigstidens kapitalism utförde att den på ett oåterkalleligt sätt hade lärt sig att behärska sina motsättningar. Tvärtom förebådade de en radikal utmaning. "Fordismens" framgångar utgjorde det bästa kapitalismen kunde förmå, men när väl parenteserna hade slutits blev det allt tydligare att systemet var oförmöget att vidmakthålla sig själv med andra medel än ett stort steg bakåt. Det är således, som Mandel uppmanar oss, hög tid att vi på nytt tillägnar oss den mest radikala marxistiska kritiken av kapitalismen och i praktiken ställer frågan att gå utöver den.

(Översättning från engelska, Göran Källqvist. Ur **The Legacy of Ernest Mandel**, London: Verso, 1999, s 73-103.)